विजय मल्लका नाटकमा नारी पात्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत दर्शनाचार्य तह नवौँ र
दशौँ पत्र पाठ्यांश सङ्केत ७१५ र ७२५ को
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध प्रबन्ध

शोधकर्ता
लेखराज खतिवडा
शैक्षिक सत्र २०६६/२०६७
क्रमाङ्क १४
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०६८

शोध निर्देशक
प्रा. केशव सुवेदी

विजय मल्लका नाटकमा नारी पात्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग अन्तर्गत दर्शनाचार्य तह नवौँ र
दशौँ पत्र पाठ्यांश सङ्केत ७१५ र ७२५ को
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध प्रबन्ध

शोधकर्ता
लेखराज खतिवडा
शैक्षिक सत्र २०६६/२०६७
क्रमाङ्क १४
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर
२०६८

सिफारिस पत्र

विजय मल्लका नाटकमा नारी पात्र शीर्षकको प्रस्तुत शोध प्रबन्ध नेपाली एम.फिल तहका शोधार्थी श्री लेखराज खतिवडाले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । शोधका अपेक्षा अनुसार निर्धारित ढाँचामा आवश्यक तथ्यहरूको विवेचना गरी उहाँले यो शोध प्रबन्ध तयार पार्नु भएको छ र यसका निष्कर्षहरू सम्बद्ध विषय क्षेत्रका महत्त्वपूर्ण प्राज्ञिक उपलब्धि हुन् भन्ने मलाई लागेको छ । म उहाँको यस शोधकार्यबाट पूर्णतः सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

मितिः २०६९-०१-३१

प्रा. केशव सुवदी
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति: २०६९-०२-

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र लेखराज खतिवडाले दर्शनाचार्य तहको नवौँ र दशौँ पत्र पाठ्यांश सङ्केत ७२५ क र ख को प्रयोजनका लागि तयार पारेको **विजय मल्लका नाटकमा नारी पात्र** शीर्षकको शोध प्रबन्ध सोही प्रयोजनका लागि स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति	**हस्ताक्षर**
१. **प्रा.डा.देवी प्रसाद गौतम** (विभागीय प्रमुख)	....
२. **प्रा. केशव सुवेदी** (शोध निर्देशक)	....
३. **प्रा.डा. महादेव अवस्थी** (आन्तरिक विशेषज्ञ)	....
४. **प्रा. घनश्याम उपाध्याय** (बाह्य विशेषज्ञ)	....

मिति: २०६९/ /

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोध प्रबन्ध मैले आदरणीय गुरु प्रा.केशव सुवेदीज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । अत्यन्त व्यस्तताका बाबजुद पनि मलाई यस शोध प्रबन्धको तयारीका क्रममा समय दिएर उचित मार्गनिर्देशन गर्नु हुने आदरणीय गरुप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मलाई यस कार्यमा उचित सल्लाह एवम् सुझाव दिनुहुने आदरणीय गुरु प्रा.डा.महादेव अवस्थीज्यूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मलाई शोध प्रबन्धको तयारीका लागि सधैँ घच्घच्याइरहनु हुने आदरणीय गुरुज्यूहरू प्रा.डा.मोतीलाल पराजुली र प्रा.डा. व्रतराज आचार्यज्यूप्रति पनि म आभार प्रकट गर्न चाहन्छु । नेपाली केन्द्रीय विभागका प्रमुख प्रा. डा. देवी प्रसाद गौतमले दिनु भएको निर्देशन मेरा लागि सधैँ प्रेरणादायी बनेर रहेको छ; त्यसैले म उहाँप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मलाई सधैँ अगि बढ्न प्रेरणा दिने आदरणीय गुरु सह प्राध्यापक डा. जीवेन्द्र देव गिरीज्यूप्रति म ज्यादै आभारी छु । मलाई सधैँ भाइका रूपमा माया प्रदान गर्दै आउनु भएका मेरा आदरणीय गुरु सह प्राध्यापक डा. कृष्णहरि बरालज्यूलाई म कहिल्यै बिर्सन सक्दिनँ । नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरमा प्राध्यापन गर्ने अन्य गुरुहरूको प्रेरणा पनि मेरा लागि फलदायी बनेको छ; त्यसैले म विभागका सम्पूर्ण गुरुज्यूहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

मलाई एम.फिल. पढ्नका लागि आवश्यक पर्ने आर्थिक भार आफ्नो जिम्मामा लिएर मलाई बिर्सनै नसक्ने गरी गुन लगाउने एकता बुक्स, थापाथलीका प्रबन्ध निर्देशक श्री रामचन्द्र तिमोथीज्यूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मलाई सधैँ सहयोग गरेर जीवनका कठिन परिस्थितिसँग जुध्नका लागि समेत सहयोग गर्नु भएकोमा म उहाँप्रति ज्यादै आभारी छु ।

मलाई जन्म दिएर दुखकष्टका साथ हुर्काई बढाई आज यस अवस्थामा पुऱ्याउनु हुने मेरी आदरणीय माता गोमादेवी खतिवडाप्रति म ज्यादै आभारी छु । म यो शोध प्रबन्ध आदरणीय माताप्रति नै समर्पित गर्न चाहन्छु किनभने उहाँकै कारण आज म यो शोध प्रबन्ध तयार पार्न सक्षम भएको हुँ ।

यस शोध प्रबन्ध तयार गर्ने सिलसिलामा उचित सहयोग र हौसला प्रदान गर्नु हुने एम. फिल. मा अध्ययनरत मेरा साथीहरू बालाकृष्ण अधिकारी, दीपक ढकाल, रजनी ढकाल, राजुमान डङ्गोल, डमरु पौडेल, मधुलाल गौतम, शेखर श्रेष्ठ, विष्णु ज्ञवाली, भोलानाथ ओझा, भुवन न्यौपाने, गीता त्रिपाठी, गोपाल प्रसाद गैरे, शेषनाथ पौडेल, अमृता देवी शर्मा, हरिश्चन्द्र भट्ट, बाबुराम लम्साल, बन्दना ढकालप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । मेरा अभिन्न मित्रहरू ध्रुव प्रसाद बश्याल, दुर्गा प्रसाद नेपाल, भीष्मराज ढकाल र भीम थापा मगरका साथै आदरणीय दिदीहरू मञ्जुषा खनाल, गोमा खनाललाई म बिर्सन सक्दिनँ ।

मलाई अध्ययनका लागि पर्याप्त समय मिलाइदिने र टङ्कनमा पनि सक्दो सहयोग गर्ने मेरी धर्मपत्नी पूर्णिमा खतिवडालाई पनि म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन नगरी रहन सक्दिन । मलाई कम्प्युटर चलाउने काममा अवरोध नगरी सहयोग गर्ने मेरी प्यारी छोरी शृङ्खला खतिवडालाई म

सम्झिरहेको छु । यस कार्यका लागि मेरी बहिनी मञ्जु अधिकारी, ज्वाइँ रमिकृष्ण अधिकारी र भान्जी वीना भट्टराई पनि धन्यवादका पात्र छन् । मलाई कुनै न कुनै रूपमा सहयोग पुऱ्याइ रहने दाइहरू मोहन प्रसाद खतिवडा, सुदर्शन प्रसाद खतिवडा र उत्तम राज खतिवडाका साथै दिदीहरू रमा गर्तौला, निर्मला भट्टराई र तारा रिजालप्रति पनि म आभारी छु । यस घडीमा म मेरी बहिनी निता आचार्यले पुऱ्याएको सहयोग पनि बिर्सन सक्दिनँ । मैले भनेको कुरा कहिल्यै पनि आनाकानी नै नगरी गर्ने भाइ रामेश्वर खतिवडालाई मैले सम्झनै पर्छ ।

अन्त्यमा म यस शोध प्रबन्धको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

लेखराज खतिवडा

मिति: २०६९-०१-३१

शैक्षिक सत्र : २०६६/२०६७

क्रमाङ्क: १४

नेपाली केन्द्रीय विभाग

त्रि.वि. कीर्तिपुर, काठमाडौँ ।

सङ्क्षेपीकृत शब्दसूची

अनु.	अनुवादक
आ.सं.	आठौँ संस्करण
ए.सं.	एघारौँ संस्करण
चौ.सं	चौथो संस्करण
ते.सं.	तेस्रो संस्करण
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
दो.सं.	दोस्रो संस्करण
प्रा.	प्राध्यापक
प्रा.डा.	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा.लि.	प्राइभेट लिमिटेड
वि. सं.	विक्रम संवत्
सम्पा.	सम्पादक
सा.सं.	सातौँ संस्करण

विषय सूची

	पृष्ठ
पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय	**१-१०**
१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्या कथन	२
१.३ अध्ययनको कथन	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	३
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व	७
१.६ शोधकार्यको सीमाङ्कन	८
१.७ शोधविधि	८
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	८
१.७.२ विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार	८
१.८ शोध प्रबन्धको रूपरेखा	१०
परिच्छेद दुई : पात्र विधान र नारी पात्रगत चरित्र विश्लेषणको प्रारूप	**११-२६**
२.१ विषय परिचय	११
२.२ पात्र विधानको सैद्धान्तिक मान्यता	११
२.३ नाटकीय पात्र विधान	१२
२.३.१ पूर्वीय काव्य परम्परामा नाट्य पात्र विधान	१२
२.३.२ पाश्चात्य साहित्य परम्परामा नाट्य पात्र विधान	१५
२.४ मनोविश्लेषणका मान्यता र पात्र विश्लेषणका आधारहरू	१८
२.५ अस्तित्ववादी विचार धारा र पात्र विश्लेषणका आधारहरू	२२
२.६ नारी पात्र विश्लेषणको प्रारूप	२५
२.७ निष्कर्ष	२६
परिच्छेद तिन : विजय मल्ल र उनका नाटकमा प्रयुक्त नारी पात्रको चिनारी	**२७-६३**
३.१ विषय परिचय	२७
३.२ विजय मल्लको परिचय, नाट्य यात्रा, नाट्य प्रवृत्ति र योगदान	२७
३.२.१ विजय मल्लको परिचय	२७
३.२.२ विजय मल्लको नाट्य यात्रा	२९
३.२.३ विजय मल्लका नाट्य प्रवृत्ति र योगदान	३२
३.३ 'कोही किन बरबाद होस्' नाटकका नारी पात्रको चिनारी	३६
३.४ 'जिउँदो लास' नाटकका नारी पात्रको चिनारी	३८
३.४.१ उर्मिला	३८
३.४.२ प्रतिमा	३९
३.५ 'भोलि के हुन्छ ?' नाटकका नारी पात्रको चिनारी	४०

३.५.१ आमा ४०
३.५.२ माधुरी ४१
३.५.३ कामिनी ४२
३.५.४ दुलही ४३
३.६ 'स्मृतिको पर्खालभित्र' नाटकका नारी पात्रको चिनारी ४४
३.६.१ किशोरी ४४
३.६.२ सुकुमेल ४५
३.६.३ जमुनी ४६
३.६.४ भुना ४६
३.७ 'मानिस र मुकुण्डो' नाटकका नारी पात्रको चिनारी ४७
३.७.१ सरिता ४७
३.७.२ आमा ४८
३.७.३ उषा ४९
३.८ 'भूलैभूलको यथार्थ' नाटकका नारी पात्रको चिनारी ५०
३.८.१ वीणा ५०
३.८.२ माधवी ५०
३.८.३ सानी ५२
३.९ 'पहाड चिच्याइरहेछ' नाटकका नारी पात्रको चिनारी ५३
३.९.१ उजेली ५३
३.९.२ दुर्गा ५५
३.९.३ माया ५६
३.१० 'माधुरी' नाटकका नारी पात्रको चिनारी ५७
३.१०.१ माधुरी ५८
३.१०.२ दुलहीसाहेब ५९
३.१०.३ श्यामा ६०
३.१०.४ उर्मिला ६१
३.१०.५ साधना ६२
३.११ निष्कर्ष ६३
परिच्छेद चार : विजय मल्लको नाटकका नारी पात्रको सामाजिक र आर्थिक प्रतिनिधित्वको पहिचान ६४-८६
४.१ विषय परिचय ६४
४.२ 'कोही किन बरबाद होस' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ६४
४.३ 'जिउँदो लास' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ६५
४.३.१ उर्मिला ६६
४.३.२ प्रतिमा ६६

४.४ 'भोलि के हुन्छ ?' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ६७
४.४.१ आमा ६७
४.४.२ माधुरी ६८
४.४.३ कामिनी ६९
४.४.४ दुलही ६९
४.५ 'स्मृतिको पर्खालभित्र' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ७०
४.५.१ किशोरी ७०
४.५.२ सुकुमेल ७१
४.५.३ जमुनी ७२
४.५.४ भुना ७२
४.६ 'मानिस र मुकुण्डो' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ७३
४.६.१ सरिता ७३
४.६.२ आमा ७४
४.६.३ उषा ७६
४.७ 'भूलैभूलको यथार्थ' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ७६
४.७.१ वीणा ७७
४.७.२ माधवी ७७
४.७.३ सानी ७८
४.८ 'पहाड चिच्याइरहेछ' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ७९
४.८.१ उजेली ७९
४.८.२ दुर्गा ८०
४.८.३ माया ८०
४.९ 'माधुरी' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ८१
४.९.१ माधुरी ८१
४.९.२ दुलहीसाहेब ८२
४.९.३ श्यामा ८३
४.९.४ उर्मिला ८४
४.९.५ साधना ८४
४.१० निष्कर्ष ८५
परिच्छेद पाँच : विजय मल्लका नारी पात्रका मनोवैज्ञानिक लक्षणहरू ८७-११८
५.१ विषय परिचय ८७
५.२ 'कोही किन बरबाद होस्' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ८७
५.३ 'जिउँदो लास' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ८९
५.३.१ उर्मिला ८९
५.३.२ प्रतिमा ९०

५.४ 'भोलि के हुन्छ ?' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ९१
५.४.१ आमा ९१
५.४.२ माधुरी ९२
५.४.३ कामिनी ९३
५.४.४ दुलही ९४
५.५ 'स्मृतिको पर्खालभित्र' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ९४
५.५.१ किशोरी ९५
५.५.२ सुकुमेल ९६
५.५.३ जमुनी ९८
५.५.४ भुना ९९
५.६ 'मानिस र मुकुण्डो' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १००
५.६.१ सरिता १००
५.६.२ आमा १०१
५.६.३ उषा १०३
५.७ 'भूलैभूलको यथार्थ' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १०४
५.७.१ वीणा १०४
५.७.२ माधवी १०५
५.७.३ सानी १०६
५.८ 'पहाड चिच्याइरहेछ' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १०७
५.८.१ उजेली १०८
५.८.२ दुर्गा १०९
५.८.३ माया ११०
५.९ 'माधुरी' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १११
५.९.१ माधुरी १११
५.९.२ दुलहीसाहेब ११३
५.९.३ श्यामा ११४
५.९.४ उर्मिला ११५
५.९.५ साधना ११७
५.१० निष्कर्ष ११८
परिच्छेद छ : विजय मल्लका नाटकमा प्रयुक्त नारी पात्रको वैचारिक चेतना ११९-१३८
६.१ विषय परिचय ११९
६.२ 'कोही किन बरबाद होस'्' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण ११९
६.३ 'जिउँदो लास' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १२०
६.३.१ उर्मिला १२०
६.३.२ प्रतिमा १२१

६.४ 'भोलि के हुन्छ ?' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १२२
६.४.१ आमा १२२
६.४.२ माधुरी १२३
६.४.३ कामिनी १२३
६.४.४ दुलही १२४
६.५ 'स्मृतिको पर्खालभित्र' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १२४
६.५.१ किशोरी १२४
६.५.२ सुकुमेल १२५
६.५.३ जमुनी १२६
६.५.४ भुना १२७
६.६ 'मानिस र मुकुण्डो' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १२७
६.६.१ सरिता १२७
६.६.२ आमा १२८
६.६.३ उषा १२९
६.७ 'भूलैभूलको यथार्थ' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १२९
६.७.१ वीणा १३०
६.७.२ माधवी १३१
६.७.३ सानी १३१
६.८ 'पहाड चिच्याइरहेछ' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १३२
६.८.१ उजेली १३२
६.८.२ दुर्गा १३३
६.८.३ माया १३४
६.९ 'माधुरी' नाटकका नारी पात्रको चरित्र विश्लेषण १३४
६.९.१ माधुरी १३४
६.९.२ दुलहीसाहेब १३६
६.९.३ श्यामा १३६
६.९.४ उर्मिला १३७
६.९.५ साधना १३७
६.१० निष्कर्ष १३८
परिच्छेद सात : सारांश र निष्कर्ष **१३९-१४२**
७.१ विषय परिचय १३९
७.२ सारांश १३९
७.३ निष्कर्ष १४०
सन्दर्भ सामग्री सूची **१४३-१४५**